

A magyar iskolaegészségügy történelmi emlékei

II. rész

Írta
Zsindely Sándor

ISKOLA ÉS EGÉSZSÉG KIADÁSA

Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. – Igazgató Tóth László.

Mielőtt a XVIII. század iskolaegészségügyi emlékeinek ismertetésébe kezdenénk, vissza kell térnünk az előző század derekára, hogy megemlékezzünk *Comenius Ámos*-ról, akit 1642-ben hív meg Lorántffy Zsuzsanna a sárospataki főiskola vezetésére. Nem követünk el ezzel nagy hibát, mert pataki tartózkodásának ideje alatt oly modern felfogásról tett tanúbizonyságot ez a nagy pedagógus, hogy működése sokkal inkább illik a későbbi korok tárgyalásába, mint abba az időbe, amelyben élt és nálunk tanított, rányomva tudásának bélyegét iskolahigiénénkre. Mint minden nagy elme, az elkövetkezendők előfutárja volt: felismerte a testi nevelés fontosságát; a testgyakorlást, a szabadban való mozgást, a játékot szorgalmazta, mely – az ifjúság egészsége szempontjából oly felbecsülhetetlen – tényezőkre csak több mint száz esztendő elteltével, 1777-ben ismernek rá a hivatalos körök s teszik azt a XVIII. század legjelentősebb oktatásügyi rendelkezésnek, a *Ratio Educationis*-nak tengelyévé. *Comenius* rövid magyarországi szereplése alatt írja meg egyik főművét, a „*Totius Redivivus*”-t, mellyel a sport szeretetére buzdítja iskolájának növendékeit. Tanszéke elfoglalása után azonnal beveszi tantervébe a testedző játékokat, a labdázást, futást, ugrást. Nagy hiánynak tartotta, hogy Patakon nem tanítottak orvostant. Ennek pótlására igen eredeti módszert eszel ki, felhasználván korának egyik divatos pedagógiai eszközét, az iskolai drámát. „*Scolae Ludus*” című munkája, mely 1656-ban jelenik meg Sárospatakon, az általa szerzett iskolai drámákat tartalmazza, amelyben dialógusok formájában ismerteti az emberi test szervezetét. Az embertanhoz, boncoláshoz értők, kirurgusok és orvosok e színjáték főszereplői, ezeknek szájába adja *Comenius* az egészséges életmód szabályait s ebben a közvetlen és eleven formában teszi azokat tanítványai közkincsévé. Természetesen ő sem mentes korának hiányos orvosi ismereteiből eredő fogyatékoságtól (szerinte például az ureter a májból vezet a hólyagba!), de ez mitsem von le tanító módszere értékéből. Az iskolai drámának az egészségügyi ismeretek közlésére való felhasználásával is megelőzte korát *Comenius*. Csak a XVIII. század jezsuita iskolái élnek ezzel a módszerrel, így 1745-ben az esztergomi gimnázium növendékei az iszákosság szörnyű következményeit viszik a színpadra, iskolai előadásuk keretében.

Iparkodtunk az előzőkben – amennyire szerény erőnktől telt és a fellelhető adatok azt megengedték, – a XVI. és XVII. század iskoláinak higiénés viszonyait megrajzolni. A XVIII. századbéli állapotok, legalábbis az első évtizedekben, alig jobbak, ha ugyan nem rosszabbak, az előzőkénél, ami annyival is feltűnőbb, mert a XVIII. század a közegészségügy terén többet tett, mint az előző évszázadok

* A harmadik évfolyam 4. számában megjelent tanulmány folytatása.

együttvéve. S ha ennek a jelenségnek okát keressük, azt elsősorban abban találjuk meg, hogy az oktatás ügyét és vele az iskolaegészségügyet még mindig nem tekintik közügynek, legalább is hazánkban. A velünk szomszédos és sok vonatkozásban összekapcsolt Ausztriában már 1717-ben az alsó-ausztriai tartományi kormány, 1735-ben pedig az udvari kancellária felterjesztéseikben kimondják, hogy az oktatásügy elsősorban állami érdek. Hazánkban az iskolák ügye csak 1777-ben lesz ténylegesen az állam gondoskodásának tárgyává. Addig marad minden a régiben.

A századforduló harcot talál az országban. Thököly felkelése után Rákóczi szabadságharcát. S alig hangzik el a bujdosók tárogató síjja, beköszönt a népmozgalmak hívatlan vendége: a pestis és a kolera. A század elejéről származó, iskolahigiénét érintő okiratos emlékeink túlnyomó részében e két betegség elleni rendelkezéseket találjuk. 1711 júniusában bezárják kapuikat a győri iskolák s nem sokkal később a pozsonyiak is követik a győri magisztrátus intézkedéseinek példáját: hosszabb, rövidebb ideig zárva maradnak az iskolák ebben a városban is, mígnem 1714-ben végleg megszűnik a járvány. Az ez év februárjában megnyíló tanintézetek azonban csak alig pár tanulót fogadhatnak be falaik közé: a megfogyatkozott lakosság megmaradt fiatalságát. Hasonlóképpen iskolabezárással védekezik a pestis ellen Kolozsvárott a királyi Kormányszék, melynek egészségügyi bizottsága intézkedik afelől, hogy az ifjúság ne verődjön össze nagyobb tömegekben e veszedelmes időkben. Az iskolák bezárása régen sokkal nagyobb hatással volt a tanintézet belső életére, mint napjainkban; de a tanulókra nézve is sokkal fontosabb esemény volt valamely fertőző betegség fellépése miatt elrendelt szünet, mint a modern időkben. Az iskolától való hosszú időre szóló eltiltás, amint azt a XVIII. század járványos esztendőiben látjuk, veszéllyel járt az iskolára nézve, de hátrányos volt – nem csupán az elmulasztott szorgalmi idő miatt – a diákság szempontjából is. A tanulók odahaza tanulmányaikat nem folytathatván, kedvüket veszítették a további tanulás-hoz, a szülők pedig nem egyszer gazdasági munkára fogták fiaikat s többé nem küldték el az iskolába. A tanintézetre nézve pedig azzal a következménnyel járt a tanítás hosszabb szüneteltetése, hogy elnéptelenedett, a járványos időket követő években csak növendékeinek töredékét tudta bejegyezni. így történt ez például Marosvásárhelyt, ahol a r. k. gimnáziumban két éven át szünetelt a tanítás (1719-21) s az újból megnyíló iskola teljesen új diáksággal kezdte meg működését, mert régi tanítványai szétszéledtek részben abbahagyva, részben másutt folytatva tanulmányaikat. – 1738-ban a nagyváradi diákok között kolera pusztít; a tanulók száma az előző évi 170-ről százra száll le s így is marad a járvány befejeztéig. Az iskolát, ahogy az iratokból látszik, nem zárták le ez alkalommal. Alig három évvel később azonban a kényszerűség bezárja a r. k. főgimnázium kapuit a városban dühöngő pestis miatt s csak 1743-ban kezdődik meg újra a tanítás a réginek csaknem negyedére lefogyott diáklétszám előtt.

Nem lehet csodálni, ha minden járvány megtalálja útját az isko-

lába: azok túlszűfoltak, szűkek, rosszul szellőztek, piszkosak. Ez a kétségbeejtő helyzet végre a század derekán, 1770-ben, arra indítja a királyi kormányzatot, hogy körrendeletet bocsásson ki a szabad királyi városokhoz, vármegyékhez és kerületekhez abból a óéiből, hogy az iskolák állapotáról tájékozódást szerezzen. A beküldött jelentések adathalmazából láthatjuk, hogy a falusi iskolák túlnyomó részében külön tanterem sincsen; a tanító egyetlen szobájában – melyben hált, étkezett, vele együtt sokszor népes családja is – folyt a tanítás s az egyetlen helyiség alig pár gyermeket volt képes befogadni. Alig jobb a helyzet a városok középiskolaiban. Az ország szívében, Pesten, amikor a piaristák iskolájukat megnyitják, két picinyke szobában 155 diák szorong s még 1740-ben, huszonhárom évvel később, sem változott meg ez a siralmas helyzet. A sárospataki kollégiumban az 1740-1763 közötti években a professzorok telve vannak panasszal, hogy csak egyetlen auditoriumuk van s az is módfelett szűkös, a klasszisok tantermei pedig olyan kisméretűek, hogy a tanulók közül nagyon sokan kénytelenek a tanterem kívül az udvaron állva, vagy a földön fekvé dolgozni. Nem jobb a helyzet az evangélikus gimnáziumban sem, egyetlen szobában van elhelyezve 4-5 évfolyam is. A kolozsvári unitárius kollégiumban – hogy a túlszűfolttságot valahogy enyhítsék – 1722-ben a diákok maguk toldanak két szobát a meglevőkhöz, „vesszöböl fonván azoknak falait”. Még 1770-ben a nagyszombati egyetemen megnyíló orvosi kar helyzete sem rózsásabb: „oly nagy szegénység uralkodik mindenütt, hogy csikorgó hidegben is fütetlenek a hallgató és boncoló termek”. A jezsuiták által vezetett kassai papnöveldében uralkodó állapotokról *Barkóczy* primás oly ijesztő képet fest s oly élénk színekkel eseteli a rombadólt épületet, az undorító élelmezést, a ki nem elégtő ellátást, a tisztátalanság és gondatlanság által okozott betegségeket, hogy a királyné sürgősen intézkedik a növendékek áthelyezéséről.

A diákok élelmezése a század elején még mindig a régi. Csak a hetvenes években változik meg azokban az iskolákban, ahol a tanárok valamelyike súlyt helyez erre az egészségi szempontból olyannyira fontos kérdésre. Így a székelyudvarhelyi református kollégiumban *Kiss Gergely* tanár meghonosítja az u. n. „expositionális együttétkezési rendszert”, mely komplikált műszó alatt az értendő, hogy a bentlakó tanulók heten egy-egy asztaltársasággá alakulnak oly módon, hogy az előre megállapított sorrendben egyik nap az egyik, másik nap a másik diák főzeti társaságának az ebédet és a vacsorát egész esztendőre fogadott gazdasszonyával, akihez reggel a soros diák-szolga viszi el az ebédre és vacsorára szánt másfél-másfél kiló húst. A diákok tehát már nem függnék a gazdasszonyok szeszélyétől: maguk szabják meg, hogy mit akarnak enni s ha történetesen nem húst, hanem más ételt kívántak, úgy pénzt küldöttek ki a főző asszonynak. Ebédjük legtöbbször levesből, mártásos marhahúsból állott; vacsorára leginkább sültet vagy tésztát ettek. A szolga-diákok, – minden asztaltársaság mellett három ilyen volt, – végzett munkájukért, az ételhordásért, az evőeszközök tisztántartásáért in-

gyen kaptak társaiktól reggelire kenyeret, ebédet és vacsorát. A szé-kelyudvarhelyi kollégium legszegényebb tanulója is meleg ételt ehe-tett tehát napjában kétszer és bizonyára jobban táplálkozott az isko-lában, mint a szünetek alatt egyszerű sorsban élő szülei házábanál.

Az alábbiakban részletesen ismertetett „Ratio Educationis”-nak volt egy – sajnos soha ki nem adott s jelenleg a Nemzeti Múzeum-ban fekvő – tervezete, mely a tanulóifjúság ételmezésének kérdésé-vel is foglalkozik. Nagy kár, hogy ez a fontos kérdés nem jutott be a rendelet végleges szövegébe. Így aztán az étkezés iskoláinkban – kevés kivételtől eltekintve – némi módosítással az együttétkezé-snek fentebb példával is illusztrált módján folyt s csak a század vé-gén váltják fel lassanként ezt a rendszert az egymás után megnyíló iskolai „tápitézetek”. Ez intézménynek első nyomát 1774-ben talál-tam. Ebben az évben hajtották végre az evangélikus egyháztanács-nak azt az 1771-ben kelt rendelkezését, mellyel a miskolci iskolá-nál a többi protestáns intézeteknél szokásos, a közéletmezéshez ha-sonló, rendszerét megszünteti s egyben alumneumot, tápitézetet ál-lít fel. E tápitézetben két diákra és két inasra (szolga-diák) napon-ként egy és fél font húst és főzeléket, hetenként a diák részére egy 14 fontos, az inas számára egy 12 fontos kenyeret számítottak.

A két rendszer – az asztaltársaságok rendszere és a tápitézeti megoldás – között adhatunk helyet az evangélikus iskolákban a szá-zad negyvenes-hatvanas éveiben dívott ama ételmezési módnak, mely-nél az ételmezereket a tanulóifjúság maga gyűjtötte ugyan össze az adakozó városi polgároktól, de a nyersanyagot az iskola dolgoztatta fel a tápitézetben, ahol azt az ifjúság közösen fogyasztotta el. Az adományokat gyűjtők neve némely helyen „Schullerones” volt.

Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy ezeknek a csecsemő korukat élő tápitézeteknek áldásait az iskola összes tanulói élvez-ték. Nagyon sok helyen bizony csak kis töredékük. Így az osgyáni iskola 1755. évi megvizsgálásakor derült ki, hogy 100 diák közül csak 12 étkezett a tápitézetben, a többi koldult.

A tanulók koldulásával még jóval később is találkozunk, a Hely-tartótanács többszöri szigorú tilalmának ellenére. E kormányzati szerv 1738-ban és 1769-ben rendeletet ad ki, melyben megtiltja az iskolák-nak, hogy olyan tanulót felvegyenek, akiknek ellátásáról a szülei vagy rokonai kellőleg nem gondoskodnak.

Korabeli konviktusaink közül messze kimagaslik a nagyszombati Királyi Konviktus, különösen 1741 után, amikor is *Mária Terézia* a régi épület helyébe újat emeltetett 130.000 forintnyi költséggel. Azok a szerencsések, akik tanulóéveiket ez intézet falai között tölthették – ha szüleik erszénye bírta, – két rénes forintért egyablakos külön szobában lakhattak, élvezvén a többi hasonló intézetnél szokásos el-látásnál sokkal változatosabb és bőségesebb ételmezést. A kevésbbé jómódú konviktoroknak azonban kisebb mennyiségű és silányabb kosztal kellett beérniök, valamint a lakás terén sem lehettek túlkö-vetelők. A kor pedagógiai felfogása ugyanis nem talált semmi kivetni

valót abban, hogy különbséget tesz az egy intézetben lakó növendékek között azok anyagi viszonyai szerint.

Ami a tanulóifjúság egészségének gondozását és a beteg tanulók gyógyítását illeti, a XVIII. században is nagyjából ugyanazon elvek szerint történt, mint azt az előzőkben láttuk. Az iskolai törvények idevágó paragrafusai a betegek kikutatását és bejelentését részben a szeniorok, tehát öregebb diákok, részben a praeceptorok, segédtanítók kötelességévé teszik. A század derekán felállított királyi és főúri tanintézetekben azonban mind gyakrabban jelennek meg már az intézeti orvosok. Így 1762-ben *Esterházy Ferenc* pozsonymegyei kastélyát árvaház céljára ajánlja fel és az intézet számára külön orvostól (chirurgusról) is gondoskodik.

Érdekes a Helytartótanácsnak 1774-ben felmerült az a gondolata, hogy a nagyszombati orvosi karral kapcsolatosan u. n. „Collegium Clinicumot” állít fel, hallei mintára. Vagyis mint a tervezet mondja: „engedtessek meg a betegeknek, hogy az orvosi kar előadó termét felkeressék s ott őket a hallgatók és az előadó professzor együttesen megvizsgálván, orvosi tanácsban részesüljenek”. A Helytartótanács e rendszer bevezetését – az orvosképzés szempontján kívül – elsősorban a szegény diákokra és polgárookra való tekintettel tartotta kívánatosnak, ily módon gondolván a beteg diákok sorsán és a kórház hiányon segíthetni. Megvalósítását *Störk* bécsi protomedikus akadályozta meg, aki ezt a rendszert, miután Bécsben nem vált be, nem támogatta.

1777-ben bocsátja ki *Mária Terézia* a „Ratio Educationis-t, mely rendelkezés gyökeresen kívánt változtatni nemcsak oktatásügyünkön, de sok vonatkozásban iskoláink higiéniés viszonyain is. Ez a rendelet végre kimondja azt az iskolaegészségügyünkre oly fontos elvet, hogy az oktatás és vele a tanulók egészségének fenntartása és gondozása állami feladat. CCXXII. §-ának utolsó szavai szerint az iskola fog a jövőben a tanulók egészségének ápolására és erejének fenntartására közzeható eszközökről gondoskodni.

Abban a rendszertelenségben, mely oktatásügyünkben és iskoláink higiéniés viszonyaiban e rendeletet megelőző időkben uralkodott, végre oly rendelkezés ez, mely hivatva lett volna az egység és a rend megteremtésére. Más kérdés, hogy az akkori állapotok mellett a rendelet kívánalmait csak igen nagy áldozatok árán, vagy egyáltalában nem voltak megvalósíthatók. A szándék azonban, mely a Ratio alkotóit áthatotta, dicséretre méltó s a benne megnyilatkozó szellem úttörő, sőt mondhatni az akkori egész művelt világot megelőző volt. Elsősorban áll ez a testi nevelés fontosságának hangsúlyozására. A rendelet erre vonatkozóan szószerint a következőket mondja: „Az állam olyan polgárokat kíván, akik bármilyen terhet elvállalhatnak, kik az év bármely szakában az idő viszontagságainak és zordonságának testüket kiteszik s akiket kimerült és elpuhult természetük el nem éktelenít. Ezért önként meg kell engedni a tanulóknak, hogy az év bármely szakában élvezhessék a szabad levegőt s hogy séta közben beszélgethessenek s hogy ilyen összefüggések alkalmával saját ma-

guk eszeljék ki üdülésük módját: egyszerűen, hogy játszanak.”

Ezt a ma már természetesen látszó felfogást a Ratio kiadásának idejében nagyjelentőségű újításnak kell tekintenünk. Az iskoláknak a testi nevelésről vallott nézetét némileg magyarázza az a körülmény, hogy a XVIII. század tanulóifjúsága más volt, mint a mai. A középiskolákba beiratkozott tanulók zöme vidékről jött a városba s legnagyobb részük – legalább is tanuló éveinek kezdetén – a falusi életből megedzett, egészséges és erős volt. A tanulást nem kezdték el olyan korán, mint azt a mai rohanó élet diktálja. Ezt az életkedvtől duzzadó fiatalságot akarta az iskola megfékezni s feladatát elsősorban az ész és a lélek kiművelésében látta. A test egészségével és fejlesztésével, amit céljának nem tekintett, édes keveset törődött. A sportokról csak tanultak, de azt nem gyakorolták. A pozsonyi evangélikusok hatosztályos gimnáziumában például az V. osztályban 13 fejezetben tárgyalt római régiségtan 6 fejezete a sportok történetével foglalkozott, de a testgyakorlásnak semmiféle fajtája sem kapott helyet a tantervben. Sőt ott, ahol a túlzó vallási felfogás a tanulók átszellemülésére törekedett s célját aszketikus gyakorlatok útján kívánta elérni, az iskola maga lett az egészség megrontójává. Érdekes adatokkal szolgál ez önsanyargatásokra vonatkozóan a kassai egyetem és gimnázium 1755. évről szóló évkönyve, mely dicsérettel említi, hogy vannak tanulói között olyanok, akik 4 héten keresztül, minden éjjel éles kődarabokat tesznek az ágyukba s azokon fekszenek, mások 40 napig kenyéren és vízen böjtölnek. De, ha ezektől az inkább kultúrhistóriai érdekességű túlzásoktól el is tekintünk, a kor iskoláinak sem a szelleme, sem a berendezése általában nem nyújtott kellő biztosítékot a bennük nevelődő ifjúság egészségének megóvására, ápolására és fejlesztésére. Ennek bizonyítására elég, ha az 1770-ben gyűjtött, – fentebb ismertetett adatokra hivatkozunk.

A Ratio majd minden vonatkozásban segíteni kíván. Elvként mondja ki, hogy minden osztálynak külön tantermének kell lennie. Feltűnő azonban, hogy szerzőinek figyelmét elkerülte a tantermek belső berendezésének kérdése. Ily irányú intézkedés hiányzik a rendeletből. Mostohán kezeli a népiskolák ügyét is s ez az oka annak, hogy még keletkezésének évében a nemzeti iskolák felügyelői, érzvén a rendelet hiányos voltát, a helyi hatóságok kötelességévé teszik a megfelelő iskolaépületek felállításáról való gondoskodást s tágas, világos jól szellőzött tantermeket követelnek.

Azt, amit az iskoafenntartó testületek már az előző századok folyamán – ha rendszertelenül és nem egységes elgondolás szerint is, de egyes kiváló pedagógusok, vagy tanár-orvosok kezdeményezésére és hatása alatt – igen sok helyen gyakoroltak: az iskolai egészségvédelmet a Ratio kötelezően mondja ki s meghagyja az iskolának, „hogy a távollevő szülők szerepét betöltse és gondos figyelemmel megelőzzön mindent, ami az ifjúság egészségét megkárosítaná, tagjai épességét megrontaná vagy éppen életét veszélyeztetné”.

Íme a prevenció elve már nemcsak egyesek jámbor szándéka gyanánt, de törvényerővel bíró királyi rendeletben is megjelenik!

A beteg tanulókat illetőleg, ahogy a rendelet mondja – „... bármily elővigyázat mellett sem lehet kikerülni, hogy egyesek meg ne betegedjenek, szükséges, hogy a tanárok figyelmét felhívjuk s hogy nemcsak az idegen, de a helybeli tanulókat is atyai gondozásukba részesítsék”, – kötelességévé teszi a tanároknak, hogy személyesen látogassák meg beteg tanulóikat s haladéktalanul tegyenek jelentést az igazgatónak, aki a körülményekhez képest gondoskodni fog a tanulók gyógykezeltetéséről, kényelméről és kellő ápolásáról, kivált akkor, ha a beteg anyagi eszközök hiányában szűkölködik. A beteg tanuló tehát az iskola gondja.

A Ratióban jelenik meg először hivatalosan az ifjúság higiéniés kioktatásának kérdése, de még Igen gyarló és csökevényes formában: a tantervben szereplő írásbeli gyakorlatok témája gyanánt.

Láttuk az előzőkben, hogy annak ellenére, hogy & testedzés az isikolák programjában nem szerepel, az ifjúság önként keresi testi, szellemi felüldülését a szabadban való játékban. A jezsuita iskolák az úttörői a zárt helyen végzett tornagyakorlatoknak. Az általuk bevezetett „voltigálás” tekinthető a tantermi és tornatermi torna ősenek. Az iskola inkább a túlfokozott játékkedv fékezőjeként szerepel. Tagadhatatlan, hogy szükséges Í9 volt a nem egyszer a rakoncátlanságig fokozódó és a test épségét veszélyeztető „játékok” korlátok közé szorítása. De még hasznosabb és szükségesebb lett volna a fiatal életenergiáknak sportszerű és a test fejlesztésére alkalmas irányba való terelése. Mert ha széttörte az iskolai fegyelem gátjait, sokszor lett egészségháborítás a játék vége. Egyetlen példát említek csak: *Gruber Ignác* atyának, a nagyszombati „Adalbertinum” régensének 1757-ből kelt, a Helytartótanácsához intézett jelentését, aki tanulói viselkedéséről így számol be: „Csak akkor örül a lelkük, ha stentori hangon böghetnek, haramiák, vagy kanászok módjára füttyülhetnek, parasztok módjára körtáncot lejthetnek. Minden bútorarabot összetörnek, ajtóból a zárat és a kilincseket kitörik, a kályhát betörik, az ablakokat rámaiból kiszedik, a falakat sarkantyúikkal ütik-verik... a szolgát és egymást elverik.” Mennyivel könnyebb lett volna a fegyelmezés, ha a megfelelő tornagyakorlatok rendjével vezetik le ezt a túlcsapongó kedvet s a legjobb verekedők lehettek volna az iskola legjobb tornászai! A Ratio ezen az állapoton is segíteni akart, mikor nyíltan a testi nevelés pártjára áll. Nem akar – mint írja – „üveg-házi növényeket” nevelni. Kitérja az iskolák kapuit s nemcsak megengedi, de elrendeli a szabadban való mozgást. S hogy erre mód és alkalom legyen, az ifjúság részére kétféle játszóteret kíván, egyet közvetlenül az iskolaépület mellett, egy másikat a város közelében, legfeljebb egy óra járásnyira.

Örök kár, hogy e nagyfontosságú rendeletnek a testi nevelést érintő rendelkezései nem hozták meg a kívánt eredményt, mely megállapításunkkal távolról sem azt akarjuk mondani, hogy többi része testet öltött. Írott törvény maradt bizony az is. A játszóterek felállítása igen sok helyt a városi magisztrátusokon múltott s az iskolafenntartó testületek és a város vezetői közt fennálló nem mindig szívé-

lyes viszony volt az oka annak, hogy a rendelet e pontjának végrehajtása nem sok jóakaratra talált. Pedig a városok jegyzőkönyvei telve vannak panasszal a játszó diákokra, hogy azok nem kímélik a polgárok vagyontát s az iskolák vezetői, ha akartak volna se tudtak segíteni. A megoldás a játszóterek létesítésével önként adódott volna s mégsem jött létre. A múlt rendszertelenségét és mulasztásait egy csapásra, egy rendelettel rendbehozni nem lehetett, még ott sem, ahol a jóakarát talán meg volt, de bizonyos mértékben a politikum is közrejátszott, mely az egyébként üdvös tartalmú királyi rendelet kiadásában nemzeti önnállóságunk megsértését látta. A protestánsok – régebbi jogaikra hivatkozva – magukra nézve ab ovo nem tekintik kötelezőnek.

Ki volt mondva azonban az elv s ha egyelőre a rendelet nem is segítette a bajokon, nem maradt egészen pusztában kiáltó szó. Felfigyeltek rá azok, akik az ifjúság ügyét szívükön viselték. A tanulók játéka a kor legdivatosabb tanügyi kérdésévé lesz. *Rozsnyai Huszthy* 1781-ben tanulmányt ír erről a kérdésről az „Ungarisches Magazin”-Dan, a győri „nemzeti iskola” tanítója századokra osztja tanítványait is a szabadban katonai rendgyakorlatokat végeztet velük (*Pressburger Zeitung* 1779. ápr. 28. számából). *Pál Gáspár* kanonok, pozsonyi ankerületi felügyelő ugyanezen évben terjedelmes emlékiratot intéz a Helytartótanácsához, melyben az általa „spelunca tenebricosa”-nak nevezett szűk és sötét tanulószobák helyett legalább 4 öl hosszú és 3 ½ széles, nagy ablakokkal ellátott tantermeket követel.

Az elültetett mag tehát csírázni kezd, fejlődik s nagyjaink akaratától függ, hogy lesz-e belőle terebélyes fa, melynek árnyékát majd nemzedékek élvezhetik. Egyelőre gyenge palántácska csupán, de lehetjük, hogy nem pusztul el. Jó kezek készítették az ágyasát; *Hatvani* rofesszor, *Comenius Amos*, *Ürményi József* puhították a földjét, st a sokat szenvedett, sok vihart látott szegény, magyar földet. Bimyosan azért, mert élt bennük a hit, hogy nem szabad elhagyni azt nemzetet, melynek fiai, ha szűk a hajlékuk, maguk fonják meg kólájuk falát.

Ez a vesszőből font, sárral tapasztott iskola-fal az én hitemben lképpé finomul: a magyar élniakarás, tudnivágyás örökéletű szimbólumává.